

"بسمه تعالی"

کارکردهای اساسی مسجد در طول تاریخ

علی محمدی آشنای

مسجد قلب تپنده‌ی معنوی است که در فضای نورانی آن آسمان و زمین به هم پیوند می‌خورند و انسان، خلیفه‌ی الهی، در آن رشد و تکامل می‌یابد. مسجد نماد اندیشه و اعتقاد توحیدی ملت اسلام و جایگاه امن خدا برای مؤمنان است. در این نوشتار، نخست نگاهی کوتاه می‌کنیم به کارکردهای اساسی مسجد و سپس برای احاطی این کارکردها، در دوران معاصر، پیشنهادهایی می‌دهیم.

۱. مسجد پایگاه عبادت و تهذیب

آسمان‌ها، زمین و هر چیزی که پرتویی از حرکت دارد متعلق به خداوند است؛ آن‌چنان که قرآن کریم می‌فرماید:

«وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»^۱، و مشرق و مغرب از آن

خداست؛ پس به هر سو رو کنید، آنجا روی [به] خداست. آری، خدا گشایشگر داناست.

به قول امام علی (علیه السلام) جهان، با همه‌ی گستردگی‌اش، مسجد و عبادتگاه دوستداران حضرت حق است و هیچ محدودیتی از نظر زمان، مکان و جهت برای عبودیت و پرستش خداوند وجود ندارد. با این حال، مسجد قداست، ویژگی و آداب مخصوصی دارد. اینکه مسلمانان مکان مقدس و عبادت‌گاه خود را مسجد نام می‌دهند، به این دلیل است که واژه‌ی مسجد متضمن معنایی ظریف و لطیف برای عبادت کردن است. خداوند می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۲ (و جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا بپرستند) و سجده نماد عبادت است که انسان را به هدف آفرینش می‌رساند و زمینه‌ی تعالی به مقام خلیفه‌ی الهی را فراهم می‌کند. بهودن مراتب سلوک فقط در پرتوی عبادت و عبودیت میسر می‌شود و خلافت الهی فقط از مسیری تسبیح، تقدیس و بندگی حضرت حق به دست می‌آید. بظہیر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)

^۱. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۱۵

^۲. سوره‌ی ذاریات، آیه‌ی ۵۶

می‌فرماید: «مَا عُبدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنَ الْمَشْيِ إِلَى بَيْتِهِ».^۳

براساس آموزه‌های روایی، مسجد محبوب‌ترین مکان زمینی نزد خدا، رطخ جنت^۴ و مهمان‌سرای خداوند است. مؤمنان زائران خداوند و او آن‌ها را گرامی می‌دارد. فرشتگان بر در مسجد می‌نشینند و منتظران نماز را در زمهری عابدان می‌شمارند. زمینی رکن به‌ازای هر گامی که فرد به‌سوی مسجد برمی‌دارد، بر او از جانب حق درود می‌فرستد. شایع به‌همین دلیل، تعلق قلبی به مسجد موجب محبوب ترشدن افراد می‌شود.^۵ پطمبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نماز جماعت در مسجد را یکی از مواهب الهی می‌داند. در روایت آمده است: رفتن به مسجد جهاد است و کسانی که به مسجد می‌روند برات آزادی از آتش جهنم را خواهند گرفت.^۶ ازسوی دیگر، نمازگزاردن در خانه و حضور نداشتن در مسجد، به معنای ترک سنت پطمبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و موجب گمراهی دانسته شده است.^۷

گویی آبی «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^۸ (و مساجد ویژه‌ی خداست؛ پس هیچ کس را با خدا مخوانید) رکن با پرهیز دادن انسان‌ها از اشتغال به مسائل مادی در مسجد، می‌خواهد کارکرد توحیدی مسجد را تقویت کند و آن را به صورت فرهنگی ثابت درآورد. مسجد مجمع و کنگره‌ی انسانی، جلوه‌ی حضور، تبلور مشارکت مردم و مظهر اقتدار ملی - دینی است. مسجد سنگر تجدیدی قوا و بازیابی آرامش خاطر و محفل به‌خودپرداختن و پی‌استگی از وابستگی‌های دنیایی است. ارتباط انسان و خدا در مسجد چنان اوج می‌گیرد که به‌عین «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»^۹ تحقق می‌یابد. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «هرکس اراده‌ی برآورده‌شدن حاجت خویش را دارد، با تقدیم صدقه و خوشبو نمودن خویش، به مسجد برود و حاجت خویش را از خداوند طلب کند که برآورده خواهد شد».^{۱۰}

۳. بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۱۰۸.

۴. کنز العمال، ج ۷، ص ۶۴۸.

۵. بحارالانوار، ج ۸۳، ص ۳۶۷.

۶. کنز العمال، ج ۷، ص ۵۵۷.

۷. سنن نسائی، ج ۲، ص ۱۰۹.

۸. سوره‌ی جن، آیه‌ی ۱۸.

۹. سوره‌ی غافر، آیه‌ی ۶۰.

۱۰. بحارالانوار، ج ۸۳، ص ۳۶۱.

بر اساس روایات، حضور در مسجد برابر همنشینی با ملائک است.^{۱۱} مسجد مناسب ترین مکان برای بازگشت به سوی خدا، توبه و استغفار است. داستان ابالبابه و ستون توبه در مسجد نبوی اشاره ای بس بلاغ به این کارکرد بسطیده مهم مسجد است که از بیان تفصیلی آن خودداری می کنیم. یکی از آثار مهم ارتباط انسان و خدا آرامش روح و روان آدمی است که گم شده ی کنونی عصر تکنولوژی و ارتباطات است. در این راستا، آرامش بخشی مسجد نکته ای در خور توجه است. افزون بر آن، آثار حضور در مسجد در اوقات مختلف نماز چنان بر جان آدمی تأثیر می گذارد که فضایی بسطیده ی را برای آدمی رقم می زند. در پالخن این بخش، به روایتی از پهلبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) در این باره بسنده می کنیم:

«مَنْ صَلَّى صَلَاةَ الْفَجْرِ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ جَلَسَ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ كَانَ لَهُ فِي الْفَرْدَوْسِ سَبْعِينَ [سَبْعُونَ] دَرَجَةً بَعْدُ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَةٍ كَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ الْمُضْمَرِّ سَبْعِينَ سَنَةً وَمَنْ صَلَّى الظُّهْرَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ فِي جَنَّتِ عَدْنٍ خَمْسُونَ دَرَجَةً بَعْدُ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ كَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ خَمْسُونَ سَنَةً وَمَنْ صَلَّى الْعَصْرَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَأَجْرِ ثَمَانِيَةٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ كُلِّ مِنْهُمْ رَبُّ بَيْتٍ يُعْتَقُهُمْ وَمَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَحِجَّةٍ مُبْرُورَةٍ وَعُمْرَةٍ مُتَقَبَّلَةٍ وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَقِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ».^{۱۲}

۲. مسجد دانشگاه بزرگ علمی - تربیتی دینی

از آن هنگام که پهلبر (صلی الله علیه و آله) برانگیخته شد تا با تعلیم کتاب و حکمت جهالت، ظلم و ستم را برافکند، مسجد به دانشگاه گسترده ای بدل شد و مسلمانان در آن قرآن و علوم اسلامی را فرا گرفتند و با سلوک و عبادت به کمال والای انسانی دست یافتند. تلاوت قرآن، بازخوانی آیات و وحیانی و ارائه ی آموزه های اخلاقی مسجد را به دانشگاهی بی نظیر بدل کرده است که هدف آن فقط تبیین برخی مفاهیم و آموزش برخی اصطلاحات نیست؛ بلکه هدف آموزش های مسجد انسانی سازی و در یک جمله پرواز دادن انسان از محیط خاک به مقام قرب و لقای خداست.

^{۱۱}. کنز العمال، ج ۷، ص ۵۸۰.

^{۱۲}. وسایل الشیعه، ج ۸، ص ۲۸۸.

تاریخ نشان داده است جلس‌های آموزشی بجمبر در مدینه چنان جاذبه‌ای داشت که نماندگان قحله ی ثویف از دی‌ن آن بکه خوردند و از کوشش مسلمانان برای فراگرفتن احکام و معارف انگشت تعجب به دهان گرفتند . این نقش و کارکرد همچنان تا آغاز قرن چهارم اسلام ی ادامه یافت؛ زیرا تا آن تاریخ بیشتر مسجدها، غی اوقات نماز، حکم مدارس را داشت. گرچه پس از آن تاریخ و با ساخت مدارس و مراکز آموزشی به تدریج آموزش‌های رسمی به آن مراکز منتقل شد ؛ ولی مساجد همچنان تعلیم و تعلم قرآن، حدیث و معارف اسلامی را از راه خطابه و منبر ادامه دادند.

طبق روایات، یکی از کارکردهای آموزشی مسجد این است که علوم جدید و تازه در آن آموخته شود که به آن علم مستطرف ی مستظرف گویند، یعنی دانش نفیس و نو. علامه مجلسی علم مستظرف را به معنای دانش نو و جدید دانسته است . افزون‌برای، در این روایت، شناخت محک‌ات قرآن و دانش اصول عقائی از مواهب و آثار حضور در مسجد بطن شده است.^{۱۳} بجمبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آی‌های قرآن را در مسجد برای مردم تلاوت می‌کرد و هرگاه حلقه‌ی تفقه و تعلم در یک سو و حلقه‌ی ذکر و دعا در سو ی دیگر مسجد بود، بی‌درنگ به حلقه‌ی نخست می‌بجست و می‌فرمود: «من برای آموختن مبعوث گشته ام!». در روایت، ثواب رفتن به مسجد برای تعلیم و تعلم برابر حج و عمره‌ی کامل ذکر شده است.^{۱۴} نقش مسجد در تربیت اخلاقی بجن به‌گونه‌ای است که در روایت به کارکرد مهم مسجد در مصون‌سازی آدم ی در برابر گناه اشاره شده است: «وَمَنْ دَخَلَ الْمَسْجِدَ أَمِنَتْ جَوَارِحُهُ أَنْ يَسْتَعْمِلَهَا فِي الْمَعْصِيَةِ».^{۱۵}

تأسیس کتابخانه در مسجد و فراهم‌کردن زمینه‌ی مطالعه و پژوهش از کارکردهای معرفت‌آموزانه‌ی دیگر مسجد است. بی‌تردب، کارکرد آموزشی مسجد فقط از طریق معارفی محقق نمی شود که در مسجد آموزش داده می‌شود، بلکه با آمادگی روح و از طریق کشف و شهود و علم حضوری تحقق پیدا می‌کند.

^{۱۳} . وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۷.

^{۱۴} . بحارالانوار، ج ۱، ص ۱۸۵.

^{۱۵} . بحارالانوار، ج ۶۷، ص ۲۳.

۳. مسجد مرکز اصلی ترین تشکیلات حاکمیت سرطانی

به اعتراف همه ی پژوهشگران تاریخ، پلیمبر (صلی الله علیه و آله) با بنای مسجد مقدس نبوی، در حقیقت، مرکز تشکیلات سرطانی خود را بنا کرد و به تعبیری برخی پژوهندگان تاریخ، اساساً پیامبر تلاش سرطانی برای تشکیلات حکومت خود را با ساختن مسجد آغاز کرد. پس از آن رهن، همواره مسجد بارزترین مرکز تحقق آیهی «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»^{۱۶} بود. پلیمبر بیشتر شورای عالی سرطانی گذاری کلان و خرد حکومت مقدس خویش را در مسجد تشکیلات می داد و بدین سان بود که برتری سرطانی ها ی معنوی و ملکوتی مسجد را به همگان آموخت و الگویی بنی نظمی در اداره ی امور مردم پی نهاد. در دوران خلفا، به ویژه پس از قتل خلیفه ی سوم، مردم در مسجد اجتماع کردند و با ذکر فضائل امام علی (علیه السلام) به در خانه ی آن حضرت هجوم بردند تا با او بجهت کنند.

انقلاب اسلامی نیز از دل مساجد برخاست و از طریق مساجد هدایت شد. بی شک، این پیروزی مصداق روشن نبوی از اسوه ی حسنه پیامبر و معصومان (علیهم الصلاه والسلام) است. امام خمینی، رهبر فتوح انقلاب اسلامی و بزرگانگذار جمهوری اسلامی، چه زیبا و جامع به این کارکرد مهم مسجد اشاره کردند: «مسجد محلی است که از مسجد بانی امور اداره بشود. این مساجد بود که این نبیوزی را با رأی ملت ما درست کرد».^{۱۷} اهمیت سرطانی مسجد به قدری است که ایشان می فرماید: «نبیوزی ما برای اداره ی مساجد است؛ مراکزی که مراکز بسط حقیقت اسلام است، بسط فقه است و آن مساجد است».^{۱۸}

گفتنی است اداره ی امور سرطانی از مسجد اصول، ساختار، تشکیلات، اهداف و روش های خاصی دارد که با حاکمیت های دیگر بسیار متفاوت است. بهر استی خدامحوری، خدمت رسانی صادقانه به مردم، ایجاد امریعت واقعی، رعایت حقوق، ساده زیستی، پرهیز از تکلف، قاطعیت بر اساس فرمان الهی، اعتماد سازی و اثبات کجا و ثروت مداری و زور محوری کجا؟ اکنون رهن نمی توان مصداقی زیاتر از مسجد برای تحقق

^{۱۶}. سوره ی آل عمران، آیه ی ۱۵۹

^{۱۷}. صحیفه ی نور، ج ۱۲، ص ۲۳۰ و ۲۳۴.

^{۱۸}. همان.

دقیق مردم‌سالاری دینی و تعامل دولت و ملت یافت. در نظری‌های سرطری معاصر که پشتوانه‌ی اصلی حکومت‌ها مردم معرفی می‌شود، به نقش و کارکرد عظیم مسجد توجه درخور و متناسبی نمی‌شود؛ درحالی‌که مسجد برای همایش و گردهمایی دائمی روزانه‌ی مسلمانان یکی از مراکز اصلی قدرت سرطری جوامع اسلامی است.

۴. مسجد جایگاه قضاوت و گسترایش عدالت

برپاداشتن عدالت یکی از مأموریت‌های اصلی پیامبران بوده است. برهمین اساس، در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به سرطری از مسائلی حقوقی در مسجد رسیدگی می‌شد. این سنت در دوره‌ی خلفا رین ادامه یافت. دکه القضاة مسجد کوفه (که کنهت حضور امام علی (علیه‌السلام) در آن قابل توجه است) شاهد و یادآور قضاوت‌های عدالت‌محور و شگفت‌انگیز امام علی (علیه‌السلام) بوده است. اگرچه به دلیلی بی‌بی‌گی‌های اجتماع‌ی، در دوره‌های بعدی مسجد این کارکرد کم‌رنگ‌تر شد، اما باز هم کم و بیش این کارکرد مهم ادامه یافته است. بیای نمونه، در دوران خلفای فاطمی و حکومت‌های مختلف عراق و دمشق، قاضی القضاة در کنار مسجد جامع سکونت داشت و در آنجا به امور قضائی و حقوقی می‌پرداخت.

۵. مسجد سله فرماندهی جهاد و سنگر دفاع

در صدر اسلام، آگاهی مؤمنان برای حضور در جنگ، فراخوان لشکرطن اسلام به‌سوی جهاد، بسیج عمومی مسلمانان برای جهاد با کفار، تشکلی شورای نظامی و طراحی و برنامه‌ریزی عملیات در مسجد صورت می‌گرفت. مسجد نه تنها نقطه‌ی عزیمت جهاد بلکه نقطه‌ی فرود آن رین بود. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) پس از بازگشت از جهاد نخست به مسجد می‌رفت و پس از اقامه‌ی دو رکعت نماز به خانه بازمی‌گشت.

۶. مسجد پایگاه بزرگ تمدن و فرهنگ اسلامی

در دوران نبوی، انشاء شعر از سوی ادیان مسلمان و اصلاح‌هایی که پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) روی آن‌ها انجام می‌داد در مسجد صورت می‌گرفت. محفل ادبی برگرفته از آموزه‌های اسلامی مسجد را به کانون رشد و تعالی ادب دینی بدل کرد. علاوه‌برآن، اشتیاق هنرمندان مسلمان برای ثبت ذوق هنر دینی خود در معماری مسجد، خانه‌های خدا را به محل تجلی هنر و تمدن زیای مسلمانان بدل کرد و اکنون ه بیج

پژوهشگری نمی‌تواند، بدون مراجعه به مسجد، هنر اسلامی را مطالعه کند. برای اساس، مسجد همواره پایگاه وحدت دل‌ها برای اسلامی‌کردن فرهنگ جامعه و عامل درک صحیح، تعمیق و رشد فرهنگ اسلامی مکلن جوامع بوده است.

7. مسجد عامل بهبود ارتباطات اجتماعی

یکی از کارکردهای مهم مسجد تنظیم، اصلاح و بهبود ارتباطات اجتماعی بوده است؛ زیرا شکل‌گیری دوستی در فضای ملکوتی مسجد و تحکیم وحدت و همدلی افراد محل با حضور در مسجد رقم می‌خورد. آشنایی با یکدیگر در یک صف، سر به سجده‌ی حق نهادن، آشنایی با مشکلات یکدیگر و تلاش برای حل آن‌ها نه تنها پیوندهای عمیق عاطفی را مستحکم می‌کند، بلکه بر فضای کلی مناسبات اجتماعی تأثیری عمیق و زیکو می‌گذارد. همه می‌دانیم که دوست در شکل‌گیری شخصیت آدم و به سعادت رسیدن او، به‌ویژه در دوران جوانی و نوجوانی، تأثیری اساسی دارد. در روایت آمده است که یکی از آثار عادی رفتن به مسجد یافتن دوستی زیکو و الهی است. مسجد حلقه‌ی اتصال خدا با مردم، مردم با مردم و حکومت با مردم است. هم‌اکنون، یکی از مشکلات کنونی جوامع بشری فقدان روابط و مناسبات صحیح اجتماعی است که می‌توان آن را در جوامع اسلامی از طریق مسجد درمان کرد.

8. مسجد نماد حضور اجتماعی زنان

در عصر بعثت و در محیطی که وجود زن، با دی‌دگای کژاندیشه‌انه، ننگ تلقی می‌شد^{۱۹}، پلیمبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) افزون‌براینکه تلاش کردند دین‌گاه همگان را تغییر دهند، با فراخواندن زنان به مسجد و توصیه به مردان برای مانع‌نشدن از حضور آنان، نخستین گام‌های فضا سازی برای حضور و مشارکت اجتماعی زنان را برداشتند. استفاده‌ی زنان از تعالیمی که در مسجد ارائه می‌شد و پرسش‌های آنان از پلیمبر سطح آگاهی‌شان را افزایش داد، زمینه را برای احقاق حقوق واقعی‌شان فراهم کرد. همچنین، به‌تکرار با زنان در مسجد، مشارکت اجتماعی آنان را برای جهان‌ن آشکار کرد.

^{۱۹}. سوره‌ی نحل، آیه‌ی ۵۸

ضرورت احیای نقش و کارکردهای مسجد

اکنون که جامعه‌ی بشری از تجربه‌ی مکاتب و ایتم‌ها بی‌معنا خسته شده است، همگان به معنویتی حقیقی نیاز دارند؛ حقیقتی که پرسش‌های درونی انسان‌ها را پاسخ بگوید و ارتباط آدمی را با مبدا و مقصد واقعی‌اش روشن کند. اکنون که چهره‌ی کربی فقر، آدم‌کشی، استثمار، استعمار، استحمار در قالب‌های نو همچنان مشکل بزرگ بشر معاصر است، اکنون که اکثر حاکمان جهان زی‌لوی شعارهای آزادی و حقوق بشر عدالت را فدای منفعت می‌کنند، اکنون که در ظلمات فضای فرهنگی مبتنی بر سکس و خشونت، بشریت برای یافتن آرامش بکشد دارد که به خویشتن خود برگردد، ضرورت احیای نقش و کارکردهای مختلف مسجد بکش از گذشته محسوس است. بنابراین، احیای کارکردهای عظیم مسجد ضرورتی انسانی است و می‌تواند راه نجات بشر معاصر باشد. از این رو، بایستی از مسجد ب‌همان کیفیت قبلی و عالی استفاده کرد. مسجد باید مهم‌ترین سنگر حفظ اسلام و انقلاب اسلامی باشد، در خدمت دین و ترویج معارف و فرهنگ غری اسلام قرار گیرد، بکلم‌ها و رهنمودهای حکت بخش ائمه‌ی معصوم (علیهم‌السلام) را منتقل کند، سعادت مسلم‌ان را تأمین کند و اندیشه و فرهنگ مسلم‌ان را ارتقا دهد.

راهکارهای احیای نقش و کارکردهای مسجد در دوران معاصر

برای احیای مجدد نقش و کارکردهای اساسی مسجد باید در چهار حوزه اقدام‌هایی صورت داد که فقط به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

الف: ساماندهی و مدی‌کت

۱. یکی از مشکلات اساسی کنوری نبود سازمانی واحد برای سرپرستی همه‌ی امور مساجد است؛ زی‌را وجود تشکلات موازی‌ای که هر یک به‌نحوی خود را در امور مساجد مسرئول می‌دانند مشکلات بسطوری را ایجاد کرده است. برای اساس، پیشنهاد می‌شود ارگان‌هایی مثل سازمان اوقاف، وزارت ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی و بسیج با هماهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد در این مکان مقدس فعالیت کنند.

۲. شورای عالی مساجد تشکیل شود و اعضای آن را این افراد تشکیل دهند: رئیس جمهور، مدی حوزه‌ی

علمی قم، وزی فرهنگ و ارشاد، رئیس سازمان تبلیغات اسلامی، رئیس دفتر تبلیغات حوزه علمی قم، رئیس شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، رئیس سازمان ملی جوانان، رئیس سازمان مساجد و سه تن از ائمه جماعات موفق و آشنا به مسائل ائمه جماعات.

۳. ساماندهی و برنامه ریزی همه جانبه و مدییت منظم امور مختلف مساجد.

ب: مسوئلان و کارگزاران مساجد

۱. تأسیس دانشگاه مسجد برای تربیت کادر مورد نیاز مساجد؛ همچون امام جماعت، خادم، مبلغ، موزن و معلم قرآن کریم.

۲. تهیه و تدوین نظام گزینشی، آموزشی و خدماتی برای همه مسوئلان و کارگزاران مساجد و ارائه برنامه ای مداوم برای آنان.

۳. تهیه، تنظیم، پیش بینی و تأمین بودجه مناسب برای پرداخت حقوق افرادی که در مساجد کار می کنند.

۴. بررسی وضع موجود کارگزاران مسجد، باز نشسته کردن کارگزاران بی و ازکارافتاده و جایگزینی کردن افراد آموزش دیده به جای آنان.

۵. برگزاری اردو، همایش و کارگاه های آموزشی مقطعی برای همه مسوئلان و کارگزاران مساجد.

ج: عمران، امور ساختمانی، بهداشت و هزینه های جاری مساجد

۱. تأسیس مساجد متناسب با جمعیت مناطق جدید، ساخت مساجد در راه های ارتباطی شهرها و در نظر گرفتن بودجه منظم و سالانه برای آنها.

۲. توسعه فضای مساجد متناسب با توسعه فضای شهرسازی در کشور.

۳. اختصاص بخشی از بودجه فرهنگی کشور به تأمین هزینه های مساجد در مناطق فقیرنشین.

۴. توجه جدی به زیباسازی، نظافت، سرویس های بهداشتی، نور، وسایل گرمایشی و سرمایشی و تهویه مطبوع

۵. تأمین هزینه های جاری؛ همچون آب و برق و گاز به ویژه در مناطق فقیرنشین.

د: نهادی کردن نقش و کارکردهای مساجد به شکل قانونی

۱. ضرورت تدوین قوانین و آیین نامه هایی که در آن بخشی از نقش های اجتماعی و مدتی به مساجد واگذاری شود

۲. تدوین برنامه‌ی جامع آموزش قرآن در مساجد برای همه‌ی سنین و ایجاد کلاس‌های مختلف علمی در مساجد براساس برنامه‌ای دقیق و متناسب با رُکُزهای جوانان؛ برای بازگرداندن نقش آموزشی مساجد.
۳. توجه‌ی کتابخانه‌ها، تشکیلی نوآرخانه و ارائه‌ی فیلم‌های آموزشی و لوح‌های فشرده‌ی قرآنی و دی‌وی.
۴. تشکیلی شورای حل اختلاف در مساجد مرکزی هر محله برای خاتمه‌بخشیدن به اختلافات محلی.
۵. جمع‌آوری کمک‌های نقدی و غیرنقدی و تحت پوشش قرارداد رُکُزمندان محلی با هماهنگی کمیته‌ی حضرت امام (قدس سره)، بهزیستی، سازمان تأمین اجتماعی.

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد